

XX АСР 20–30 ЙИЛЛАРИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КАДРЛАР МАСАЛАСИ

Жуммагул Номазовна Абдурахманова
Чирчиқ давлат педагогика университети доценти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада XX аср 20–30 йилларида Ўзбекистонда олий таълим тизимидаги ҳолат, кадрлар масаласи, миллий кадрларга совет ҳокимиятининг муносабати, коммунистик мафкура асосида советлар олий таълим тизимида ҳам мафкуравий таъсирини ўтказиб борганлиги масалалари ўрин олган.

Калит сўзлар: Совет ҳокимияти, таълим тизими, коммунистик мафкура, “маданий инқилоб”, таълим тизимини советлаштириш, кадрлар масаласи.

ABSTRACT

This article deals with the situation in the higher education system in Uzbekistan in the 20-30s of the 20th century, the question of personnel, the attitude of the Soviet authorities to the national personnel, and the issues of the ideological influence of the Soviets on the higher education system based on the communist ideology.

Keywords: Soviet power, educational system, communist ideology, "cultural revolution", sovietization of educational system, personnel problem

КИРИШ

Ҳар бир давр маданияти, илм–фани, таълим тизими ҳақида фикр юритилганда, энг аввало ўша жамиятда илм-фан, адабиёт, санъат, маданият ва таълим тизимида муносабатдан келиб чиқиб таҳлил қилинса мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки, ҳар бир тарихий даврда илм-фан, маданият ва таълим тизимида муносабат ҳар хил бўлган. Ижтимоий ҳаётнинг таркибий қисмларидан бири бўлган таълим тизими жамият тараққиётининг ҳар қайси даврида ўзига хос тарзда яратилади. Бинобарин, биз яқин ўтмишнинг, яъни совет ҳукумати ҳукмронлиги даври XX асрнинг 20–30 йилларига назар ташласак, бу давр ўзининг мураккаблиги ва зиддиятлиги билан ажралиб туради.

Мазкур йилларда коммунистик мафкура асосида компартия ўзининг сиёсатини ҳаётга тадбиқ қилиш учун “шаклан миллий, мазмунан социалистик” ғояни тарғиб қилувчи “маданий инқилоб” тадбирларини ишлаб чиқди ва уни шошилиш

тарзда амалга оширишга киришди. Жамият ижтимоий ҳаётнинг бир бўлаги бўлган таълим тизимида ҳам мафкуравий таъсирини ўтказиб борди. Совет ҳокимияти ўрнатилган дастлабки йилларданок маданият, таълим соҳасида ҳукмрон давлат мафкурасига мос ўзгаришларни амалга оширишга киришилди.

1924 йилда Ўрта Осиёда ўтказилган миллий–худудий чегараланиш натижасида ЎзССР ташкил этилгач, республикада 1920 йилларнинг иккинчи ярми – 1930 йиллар совет ҳокимияти учун ўзининг сиёсий ва иқтисодий мавқеини янада мустақамлаш даври бўлди. Большевиклар мутлоқ яқка ҳоким партияга айлангач жамият ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларида ўз мафкуравий таъсирини ўтказиб борди. Айниқса, таълим тизимида бу жараён жиддий тус олди. Асосий эътибор янги совет кадрларини шакллантириш борасидаги ишларга қаратилди. Миллий зиёлилар маънан ва жисмонан йўқ қилинди. Уларга нисбатан қувғин ва қатағонликлар авж олдирилди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистон таълим тизимининг тарихи, ўз навбатида олий таълим тизими тарихи ижтимоий–сиёсий ҳаётнинг муҳим бир тармоғи сифатида кўплаб соҳа олимлари ҳамда тадқиқотчиларининг эътиборини ўзига тортиб келган. Мазкур мавзу бўйича адабиётлар ҳамда тадқиқотларни қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир:

1. Совет даврида Ўзбекистонда таълим соҳасига бағишланган адабиётлар;
2. Мустақиллик даврида таълим соҳаси бўйича олиб борилган тадқиқот, рисола ва асарлар.

Совет даврида Ўзбекистонда таълим масалаларига доир олиб борилган тадқиқотлар, чоп этилган адабиётларнинг алоҳида ажралиб турадиган хусусияти шундаки, уларнинг аксарияти кучли мафкуравий тазйиқ ва коммунистик ғоя таъсири остида яратилган бўлиб, уларда амалга оширилган барча ишлар "октябрь инқилоби" нинг маҳсули сифатида баҳоланган. Гарчи бу адабиётларда илк бор архив хужжатларидан фойдаланилганига қарамай, улардан ҳукмрон партия манфаатини кўзловчи хулосалар чиқарилади.

Ушбу давр Ўзбекистон таълим тизимига оид адабиётларга П.И.Сербов, Қори Ниёзий, С.Ражабов, И.Қодиров, М.Очилов, Р.Шарофиддинов, Ф.Орипов, Н.Иноятов, М.Иргашев, Р.Аъзамова, Ф.Шарипов, Р.Мавлонова, С.Содиқов ва бошқаларнинг асарларини алоҳида қайд этиш мумкин.

Ушбу асарларнинг илмий таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият муаллифлар таълим тизимини ёритар эканлар

асосан мактаблар, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари ва улардаги ўқувчилар, талабалар сонининг ўсишини Республика миқёсида умумлаштириб ёритиб берганлар. Бундан ташқари, Совет даврида яратилган асарларда ўша даврда ҳукмрон бўлган коммунистик мафкура талабларидан келиб чикдан ҳолда таълим соҳасидаги ўзгаришларда коммунистик партиянинг роли алоҳида кўрсатиб ўтилган. Бу тадқиқотларнинг аксариятида кўплаб фактик материаллар, қимматли манбалар мавжуд бўлиб, бу ҳужжатлар истеъмолга киритилсада, асосий эътибор Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва унинг фаолияти ҳамда тарихий жараёнлар фақат бир томонлама ёритилган.

Истиклолга эришгандан кейин чуқур мулоҳаза билан ҳолисона фикр юритиш шароити вужудга келди.

Мустақиллик даврида совет тузуми йилларидаги таълим тизими масаласини ҳолисона ёритган илмий–тадқиқот ишлари юзага келди. Хусусан, И.Турсунов, А.Чориев, И.Шамсиева, Н.Мустафаева, М.Тўраева, Ф.Эргашев, А.Обидов, Р.Сиддиқов, Б.Қосимов, Ж.Йўлдошев ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларини алоҳида эътиборга олиш муҳимдир.

Мазкур тадқиқотларда совет тузуми даврида таълим тизими, педагогик кадрлар тайёрлашдаги, мактаб ва ўрта махсус билим юртларини ташкил этишдаги муаммолар талқин этилган ҳамда янгича талқинда таълим соҳаси ўрганилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

XX аср 20–30 йилларида Ўзбекистонда олий маълумотли педагогик кадрлар ҳамда олий таълим тизимидаги миллий кадрлар масаласи энг зиддиятли ҳолатлардан бири бўлган. Олий таълим муассасалари асосан пойтахт шаҳарларда ташкил этилган бўлиб, вилоятларда мазкур йилларда умуман олий таълим муассасаларини ташкил қилиш масаласига эътибор қаратилмаган. Вилоятларда олий маълумотли педагогик кадрлар тайёрлайдиган олий ўқув юртларидан фақат Самарқандда Ўзбекистон Давлат университети фаолият юритган бўлиб, бошқа вилоятларда педагогик кадрлар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари умуман ташкил этилмаган эди. Республика вилоятларида асосан педагогика техникуми ва курслари ташкил этилган эди, ҳолос. Бундан ташқари мавжуд олий таълим муассасаларида таълим берадиган етук мутахассислар деярли етишмас эди.

Вилоятлардаги мавжуд олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг аксарият қисмини қишлоқ хўжалиги учун кадрлар тайёрлайдиган ўқув юртлари ташкил этарди.

Масалан биргина Самарқанд вилоятидаги 6 та олий таълим муассасасининг 3 таси, 20 та ўрта махсус билим юртининг 5 таси қишлоқ хўжалиги учун кадрлар тайёрлашга ихтиссослашган эди[1].

Совет ҳокимияти Ўзбекистон халқ хўжалигининг барча тармоқлари учун социализм ҳоялари билан суғорилган кадрларни етиштириш учун олий таълим муассасаларининг сони кўпайтириб боришга эътибор қарата бошлади.

1924–1925 ўқув йилида Ўзбекистонда 2 олий ўқув юрти мавжуд бўлган бўлса, 1940–1941 ўқув йилига келиб республикадаги олий ўқув юртлари сони 30 тага етди[2].

Мавжуд мазкур ўқув даргоҳларидаги профессор–ўқитувчилар ҳамда талабалар таркибида маҳаллий миллат вакиллари озчиликни ташкил қилар эди. Биргина Самарқанд Педагогика Академиясининг 1932 йилдаги ҳолати билан танишиб чиқсак, ушбу таълим муассасасида фаолият олиб бораётган 16 та профессордан 3 нафари, 42 та доцентнинг 13 таси, 42 та ассистентнинг 10 нафари маҳаллий миллат вакилларидан эди[3]. Нафақат профессор–ўқитувчилар олийгоҳда таҳсил олаётган талабалар таркибида ҳам шундай ҳолатни кузатиш мумкин. Масалан шу олийгоҳда ўқиётган 315 нафар талабанинг 73 нафаригина маҳаллий миллат вакилларидан эди[4]. Бундан ташқари мазкур олийгоҳда фаолият олиб бораётган профессор–ўқитувчиларнинг 80–90 фоизи ўзбек тилини умуман билишмас эди.

Олий таълим муассасаларида ўқитиладиган фанларнинг аксариятини СССР тарихи яъни Россия халқлари тарихи, большевизм ва коммунистик партия тарихи каби фанлар ташкил қилган эди.

Ижтимоий ҳаётда шиддатли зиддиятлар ҳукм сурган мустабид тузумнинг оғир шароитлари даврида баркамол зиёлиларимиз бор имкониятлардан фойдаланган ҳолда таълим тизимида жонбозлик кўрсатишга ҳаракат қилдилар. Лекин, бу ҳол мавжуд тузум томонидан партиянинг йўл – йўриқларидан четга чиқиш “аксинқилобий” ҳаракат деб баҳоланиб, маҳаллий миллат вакиллари орасидан чиққан зиёлиларга нисбатан тазйиқ кучайтирилиб, улар қатағон қилиниб борилди.

Ўзбекистонда 1920 йилларнинг иккинчи ярми ва 1930 йилларда юзага келган қатағонлик сиёсати ўз навбатида таълим тизимида шу жумладан олий таълимга катта таъсир кўрсатиб, маҳаллий зиёли кадрлар етиштириш муаммоси энг долзарб масалалардан бирига айланиб қолган эди.

Олий таълим тизимида кадолар муаммосининг келишининг яна бир сабабларидан бири, айниқса, олий таълим тизимини “синфий душман”дан тозалаш, таълим

ходимларини пролетарлаштариш каби советлар томонидан олиб борилган сиёсати эди.

Советларнинг маъмурий – буйруқбозлик тузуми, ўша даврдаги мураккаб сиёсий вазиятолий таълим тизимида ҳам ўзининг салбий изини қолдирди.

ХУЛОСА

Ўзбекистон ҳудуди азалдан илм-маърифатли, зиёли инсонлар макони бўлиб келган. Қадим–қадим даврлардан ушбу заминда дунёга донғи кетган мадраса, мактаб ва дорилфунунлар бўлган. Буюк мутафаккир олимлар, фозилу–фузалоларимиз жаҳон фани ва маданиятига салмоқли ҳисса қўшиб келганлар.

XX аср 20–30 йилларида Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида мактаб, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари ташкил этилиб, аҳолининг маълум бир қисми ушбу таълим муассасаларига жалб қилинган бўлсада, лекин, таълим тизимининг барча бўғинларида бир қатор жиддий нуқсонлар мавжуд эди. Энг аввало, совет таълим тизимида билим олувчиларнинг миллий хусусиятларига, уларнинг маънавиятини аждодларимиз маънавий мероси асосида шакллантиришга эътибор берилмади.

Таълим мазмунини белгилашда, таълим тизимида иш олиб боришда, ўқитишда совет мафқураси нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда иш олиб борилди.

Ўзбекистонда бугунги кунда янгича ёндашувлар асосида ислохотлар амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотлар натижасида таълим тизимида янги давр бошланди. Юртимизда олиб борилаётган таълим соҳасидаги ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда соғлом, баркамол, билимли ва юксак маънавий–ахлоқий фазилатларга эга бўлган ёш авлодни тарбиялашдан иборатдир.

REFERENCES

1. Абдурахманова Жуммагул Номазовна XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари таълим тизимидаги ҳолат. // Маданият чорраҳалари. № 4, 2 жилд. 2020. 36-41 бетлар.
2. Жуммагул Номазовна Абдурахманова. Ж.Н. XX аср 20–йилларида эски усул мактабларига бўлган муносабат. // Academic Research in Educational Sciences. Volume 1. issue 3. 2020. P.1165-1169.
3. Абдурахманова Ж.Н. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистонда таълим соҳасидаги қатағонлик сиёсати (Самарқанд, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари мисолида. 1925–1941 йй). Т.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2002. 30-бет.
4. Самарқанд вилоят давлат архиви, 521–жамғарма, 1–рўйхат, 1–иш, 82–варақ.

